רכס אלון־מורה - מהו חשיבותו הבטחונית ?

מאת ד"ר עמיהוד ישראלי

שליטה על צירי הרוחב בשומרון חיונית להגנה על מישור החוף

המרחב ההררי באיזור שכם מהווה את המעוז הטופוגרפי של מרכז שומרון □ נתיבי החצייה ממערב למזרח משמשים עורקי תחבורה המקנים לאיזור עדיפות בטחונית גבוהה בתנאי לחימה־ניידת והחשת כוחות צבאיים

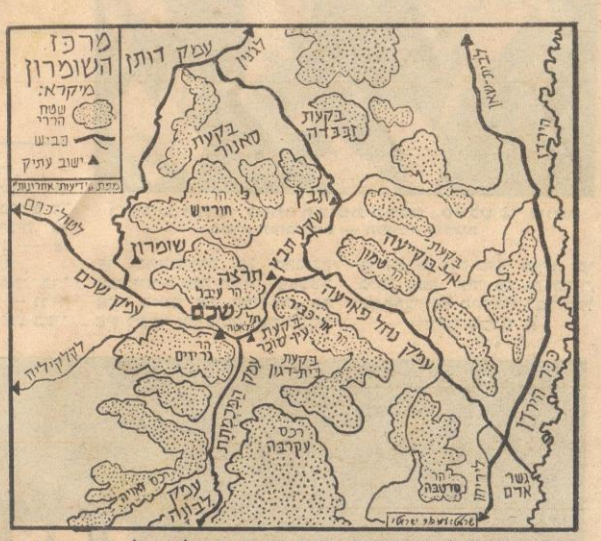

מפת השומרון שבמרכזה רכס שכם החולש על צירי הרוחב

התלקחות הוויכוח הציבורי על חיוניותו הבטחונית של אתר ההתנחלות של גרעין אלון־מורה, וחוות־הדעת הצבאית המנ"גדות של שני רמטכ"לים — משקפות, למעשה, את בעייתו ומורכבותו של נושא הבטחון, כשפירושיו חורגים מהתחום הצבאי המצומצם ומשקפים מערכת־שיקולים צבאית ומדינית במשולב.

היעדר נוסחה מוסכמת ומעודכנת, המשקללת את מרכיבי ה־בטחון הכוללים ברמה מאקרו־לאומית, יוצרת כר נרחב לדיונים. נעלה מכל־ספק, שתפיסת הבטחון הלאומי צופנת בחובה רכיבים טופוגראפיים, מרחביים ותעבורתיים, שמהם נגזרים נתוני שליטה וחלישה. לצידם מיוצגים נתוני עוצמה־צבאית, איכותית וכמותית, ואלו הם מישתנים גזילים ובלתי־קבועים.

מורכבות הנושא בכללו באה לכלל ביטוי, לא רק בנתוני קבע מרחביים, פיסיים ודמוגראפיים, אלא גם בהיבטים כלכליים, כיחסי תשומות כספיות לעומת תפוקות חזויות ובאסטרטגיה קונספטואלית בוללנית, הן מבחינת גישה מיגננתית והן מבחינת הערנה התקפית. שיקלול כל מרכיבי הבטחון, מידרוגם הערני בסולם עדיפויות ובתבנית של מודל אחד — הינה מלאכה קשה ביותר וכמעט בלתי־אפשרית. פירוד־תיה עשויים להצמיח תוצאות ומסקנות שונות, ולעתים אף מנוגדות.

קל יותר לבודד את הגורמים הפיסיים, שנתוניהם קבועים, ולהתייחס אליהם לאור האסמכתות המוכחות והמוגמות מהתרחשויות ההיסטוריה הצבאית הקרובה והרחוקה. ובכך תצטמצם גם יריעתו של המאמר שלפנינו.

המימד ההגנתי

הגוש הטופוגראפי הגבוה של „לב השומרון" כולל את המערכות ההרריות של גריזים (881 מ'), עיבל (940 מ'), ג'בל חורייש (764 מ') מדרום לשכם ומצפון לה, וכן את ג'בל אל־כביר (792 מ') מזרחית לעיר. מרחב הררי זה מתווה דגם גיאוגרפי למערכת מיגננתית מובהקת, החוסמת את הגישות התעבורתיות והדוחקת אותן לשוליים הבקעתיים. ניתן לכנות גוש הרריי זה כמעוז הטופוגרפי של מרכז־השומרון, ומבחינה היסטו־רית — כ„מצדה השומרונית".

שכם־העתיקה (תל־בלאטה) ושכם־החדשה (ניא־פוליס, נאבולוס) ממקדות את נתיבי התעבורה ההיסטו־ריים בלבו של השומרון. ייחודה של שכם נעוץ במי־קומה הטופוגראפי בתוך בקעה, בלב המיבנה ההרריי הגבוה, בתווך על קו „פרשת המים" הארצי. למעשה, זוהי דוגמה חד־פעמית בטופוגראפיה של השידרה ההר־ריית בא"י המערבית למיקום ביקעתי במרכז החתום ההרריי האורכי והראשי של כל א"י המערבית. מכיון שכך, צמחה שכם כמוקד מינהלי־ממלכתי בא"י זמן רב לפני עלייתה של ירושלים. כבר בתקופת האבות (המאה ה־14 לפנה"ס) נוצר בשכם גלעין ממלכתי, ולהלן — נעשה בה הנסיון הראשון לכונן מלוכה ריכוזית בישראל (אבימלך בן גדעון). הערך המיגננתי של „לב השומרון" נחשף בתקופת בית ראשון בתיאור מערך ביצוריו של רחבעם בן שלמה (דברי הימים ב', י"א), אשר הקיף את הגוש ההרריי שמצפון לשכם במחומש מבוצר: קודקודיו הדרומיים נשענו על שכם, תרצה ושומרון, ואילו המיצדיות הצפוניות, דותן ויבלעם, חסמו את מבואות עמק־דותן שמצפון. בתקופת ממלכת ישראל הועתקה הבירה מתרצה לשומרון (סבסטיה), ותמורה זו שיקפה, בריעבד, „אוריינטציה מערבית־כנענית" של בית עומרי־אחאב.

אלכסנדר מוקדון נאלץ להקצות גייסות מובחרים לכיבוש הערים שכם ושומרון, נוכח מיתקפות הגרילה שבוצעו בעורף צבאו. בסופו של דבר, הוקמה מושבה צבאית מקדונית בשומרון בימיו, או כמה עשרות שנים לאחר מכן. הלקח הצבאי־היסטורי מלמד על חיוניותו של מרחב־שכם לא רק כמעוז הגנתי אלא גם כמיזנק איזורי לפשיטות על נתיבי התעבורה בשולי „הלב ההרריי" של השומרון. אף השליטים החשמונאיים ייחסו למרחב שכם חשיבות מירבית: הורקנוס צירף את שכם ושומרון לממלכת יהודה; ינאי לחם פעמיים במבואות שכם. הר־גריזים שימש כמעוז הרריי לשומרונים במרו־צת הדורות. במרומיו הם החזיקו מעמד כנגד לחץ החשמונאים. מיתקפות הרומאים והסתערות הביזנטים. שש פעמים מרדו השומרונים בשלטון הרומי־ביזנטי ואף כוננו לזמן מה ממלכה אוטונומית במרחב שכם.

המימד ההתקפי

בניגוד לבמת הרי־יהודה, שגישותיה קשות וספו־רות, נחצה „לב השומרון" בתוואים טופוגראפיים עבי־רים המקיפים את הגוש־ההרריי המרכזי. מיקומם של נתיבים אלה מצטלב בתל־בלאטה, הלא הוא שכם העתיקה: מדרום — עמק המכמתת (סהל מח'נא), המתווה כיוון לעבר הרי בית־אל. ממערב — עמק שכם והמשכו בנחל אלכסנדר שבשרון. מצפון וממזרח — עמק עין־סוכר (סהל עסכר), המתרחב בבקעת בית־דגון והיוצא לנתיב הרוחב הראשי בנחל פארעה, בואכה מעברות־הירדן (גשר אדם) והגלעד. חשוב מכל הינו ציר הרוחב המוליך מרצועת החוף של השרון לעבר מעברות־הירדן. ציר זה מתנתב במיצר ההרריי שבין הרי גריזים ועיבל, היינו בשכם־החדשה, לשולי תל־בלאטה, היא שכם־העתיקה. לאורך צירים אלה, ב־מיתחמי־התכנסויותיהם והתפצלויותיהם, מוקמו ישובי הקדם והמיצדיות שחלשו עליהם. חלק ניכר מיישובי ההווה שימר בשמותיו הערביים את גלגוליהם הפונטיים מימי קדם. לקחי מסעותיהם של ריצ'ארד לב־הארי מעכו ליפו (1192 אחה"ס) ושל נפוליאון בונפארטה בכיוון ההפוך (ב־1799) מעידים על חשיבות השליטה על פתחי השומרון המערביים לעבר רצועת החוף.

שליטה על צירי הרוחב בשומרון, נתיבי החצייה ממערב למזרח, הינה חיונית לצה"ל הן להגנה על הריכוזים הדמוגראפיים הצפופים באיזור החוף, והן לצורך הנעה מהירה של גייסות ושריון בואכה כיכר־הירדן. חלישה זו ואחזקת הצירים בפתיחותם — אפש־רית ע"י מאחזי ק ב ע, צבאיים ואזרחיים, לא־רך מיתחמים־חיוניים וצמתות, המשמשים — כאז כן עתה — כעורקי תחבורה ללא תחליף. התמקדותם הגיאו־גרפית של צירים טבעיים אלה בסביבה מיידית של שכם מקנה למרחב עדיפות בטחונית גבוהה בתנאי לחימה ניידת והחשת כוחות צבאיים תוך קיצורי זמן ומרחק. בנסיבות האסטרטגיות של ישראל יש לזמן ולמרחק חשיבות עליונה.

דומה, שהנוסחה האופטימלית של פרישת מית־חמים צבאיים לצד היאחזויות קבע אזרחיות ושלוו־בם ההדדי בהגנה מרחבית — עונה על בעיית השליטה על התוואים החיוניים לרוחב השומרון. יתרונו של המאחז האזרחי נעוץ בקביעותו ובנוכ־חותו המתמדת, בעוד שהנוכחות הצבאית, מטבע ברייתה, נושאת אופי נייד וחולף.

המעקב אחר ההיסטוריה הצבאית של „לב־השומרון", על רקע התשתית־הגיאוגרפית, מוכיח בבירור את חשיבות המרחב, המתכנס באיזור שכם, מהבט כפול זה: נתונים טבעיים למיגננה במעוז טופוגראבי־הררי, ויתרונות תעבורתיים בתוואים יציבים לצרכי תובלה, החשת כוחות ומיתקפה. אין ספק, כי בסולם המרכיבים של המערך הבטחוני בהווה שמור מקום נכבד להערכת חיוניותו הבלתי־משתנה של מרחב שכם, כפי שהוכח גם באספק־לריה ההיסטורית והצבאית.